

ЕТНОЛОГІЯ

УДК 008

Олександр УДОД, Михайло ЮРІЙ

ВЗАЄМОДІЯ КУЛЬТУРИ І ЦИВІЛІЗАЦІЇ

У статті йде мова про такі елементи культури, як архаїчне, традиційне, модерне, ментальне і їх вплив на формування особливостей цивілізації, зокрема, української.

Ключові слова: онтологія, антропологія, ментальність, архаїка, традиційність, модерн.

Александр УДОД, Михаил ЮРИЙ

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ КУЛЬТУРЫ И ЦИВИЛИЗАЦИИ

В статье идет речь о таких элементах культуры, как архаическое, традиционное, современное, ментальное и их влияние на формирование особенностей цивилизации, в частности, украинской.

Ключевые слова: онтология, антропология, ментальность, архаика, традиция, модерн.

Olexandr UDOD, Mykhaylo YURIY

THE INTERACTION OF CULTURE AND CIVILIZATION

The article tells about the fact that at the present stage of historical development, which is facing our society, traditional stratum of culture was not exhausted. It remains in the soil. Hence, the immemorial «rite of passage» that is the basis of cultural dynamics, based on the deep «percocetonline» platform unconscious archetypal that is reproduced at all levels of mentality and of the cultural activity and culture in general, as the purpose of the subject. The interaction between the different layers and levels of culture is built on the principles of asymmetry. All levels and factors related, but not identical in their actions.

1. Modern, based on archaic, repressing traditional, and then archaic and it shall come to him in a peculiar combination of mutual support.

2. Traditional in combating modern, based on archaic, repressing a modern and regains its balance.

3. Archaic woke by modern, suppress as modern, so traditional - society lose the culture.

If you refer to specific national variants, it is possible to give a few examples.

1. The Alliance of modern and archaic (in various forms of ideological and political utopias) destroying traditional culture, the «middle» layer creates a totalitarian system and varieties of secular chiasm - implementation of utopias, i.e. dystopia. In fact, this is secular archaic that revives pre-cultural stereotypes. It is the universal antiutopia of the «scientifically» organized by «general equality, liberty and fraternity», carried out in the Soviet Union (satellite variants - countries

of the «socialist Commonwealth»), and universal racial dystopia with the «chosen people» leader, which was implemented in Germany (satellite variants - Italy, Spain, Portugal, Japan).

2. Modern in alliance with traditional suppresses secular archaic and modernizing the society (post-war West Germany, and Japan).

3. Modern, which undermining the foundations of traditional, initiates the strained polarization of the possible ways of development, attracting some archaic that causes moderate process of lose of culture. In Ukraine such situation appeared in 1917 - 1921, on this reason our country is now «stuck» in historical space.

4. Archaic in alliance with traditional, repressing the modernization impulses, the results in the loss of culture as such in society (former Soviet Central Asia, Northern Caucasus, Afghanistan and other countries with predominance of archaic Islamic fundamentalist sample).

5. The union of the modern with traditional provides a stable, gradual development (UK, Scandinavia, Switzerland, modern China, Japan, South Korea and others South Asiatic variants, where there is always present ready to become relevant interlayer repressed archaic).

Keywords: UK, Scandinavia, Switzerland, modern China, Japan, South Korea and others South Asiatic variants, where there is always present ready to become relevant interlayer repressed archaic.

Українська державність перебуває сьогодні в турбулентній зоні між покинутим минулим, у яке не можна повернутись, і непередбачуваним майбутнім. Наш екскурс в історію зроблений для того, щоб показати: за всієї спорідненості проблем, нагромаджуваних у країні зі століття в століття, жоден із попередніх методів їх розв'язання в наші дні навіть у поновленому вигляді не може бути успішно застосований. Якщо раніше вони попри катастрофи давали змогу забезпечити тимчасові злети, то в ХХІ столітті з їхньою допомогою підняти у висоту вже не вдасться. Пошук виходу України з кризи наштовхує на ілюзійну простоту рішень: виявити пріоритети, сакралізувати їх і використати в реалізації соціальних програм. Погляд у глибини історії і сучасні підходи свідчать про неефективність такого «рецепта». Постійне повернення до особливостей українського шляху змушує припустити, що йти вперед можна тільки за умови дослідження коренів нашої культури, цивілізації (рух догори шаблями, що ведуть донизу).

Як відомо, українське суспільство з ХVІІ ст. перебуває у процесі модернізації. До того ж, і це суттєво, процеси історичного перетворення суспільства не завершилися. Через це українська культура має два рівні: історично первинна традиційна культура, що виникла як результат цивілізаційного синтезу орієнтовно в Х – ХVІІ ст., утворює базовий рівень культури; далі, близько трьох століть, модернізація

накладала і накладає на вихідну ментальність нові риси і формує інші інтенції. Процеси модернізації змінюють реальність на всіх рівнях і зрізах соціокультурного цілого. У підсумку формується самостійний рівень культури, який за характеристиками суттєво відрізняється від вихідного і складним чином взаємодіє з культурою базового рівня.

Нове частково розмиває стійкі аспекти, взаємодіє з ними, відсуває на периферію. Так само культура базового виміру впливає на якісно нові феномени, трансформує їх, узгоджує з основними інтенціями. У результаті народжуються паліативні форми, дивним чином поєднуючи в собі, здавалося б, непоєднувані характеристики й інтенції.

Одна з особливостей діалектики двох рівнів, яку описуємо, полягає в тому, що з деякого моменту самосвідомість масової людини в суспільстві, що переживає модернізацію, визначається модернізованим рівнем культури. Отримавши європейську освіту, освоївши побутову і професійну культуру, народжені в надрах модернізованого світу герої нашої повсякденної історії сприймають себе і навколишню реальність як частину універсуму Модерну. Водночас це далеко не так, оскільки історично первинний, базовий рівень культури зберігається, суттєво впливає на всі аспекти людської реальності, забарвлює собою все суспільство, яке не завершило перехід від іманентно статичного до іманентно динамічного стану.

На цьому етапі історичного розвитку, який переживає наше суспільство, традиційний прошарок культури не вичерпаний. Він, можна сказати, залишається в підґрунті. Йдеться про те, що цей прошарок просвічує з глибини і перебуває на рівні не завжди очевидних інтенцій. Йдеться про те, що пересічна людина не усвідомлює. Більше того, вона часто психологічно не може збагнути ці реалії, оскільки таке осягнення порушує уявлення про себе саму, трансформує комфортне саморозуміння. [7, с. 8-9].

Сформулюємо кілька постулатів, що допоможуть з'ясувати суть проблеми.

Перше. Найважливішим фактором, що пов'язує та узагальнює всі рівні, які стосуються сутності, структури і динаміки переходу від старого до нового у культурі, є тотальний ізоморфізм усього цілого культури – онтологічного, антропологічного, ментального, колективного, індивідуального, феноменологічного, історичного, цивілізаційного тощо. [6, с. 2-239].

Тому одвічний «ритуал переходу», що становить підставу культурної динаміки, опирається на глибинну, «першотектональну» платформу несвідомого архетипного, відтворюється на всіх рівнях

ментальності й діяльності суб'єкта культури і культури загалом як мета суб'єкта. Але взаємодія між різними прошарками й рівнями культури будується не на паралелізмі та причинно-наслідковому зв'язку, а на принципах асиметрії. Всі рівні й фактори пов'язані між собою, але не збігаються у своїй дії.

Друге. Культура, ментальність, свідомість кожного моменту свого історичного буття зберігають та підтримують «готовими» до дії прошарки початкового і пізніше створеного в історії людства: архаїчне, традиційне, модерне. Причому всі три компоненти виступають у багатосторонніх і в різноманітних перехресних відношеннях. Ця матриця засвідчує не тільки протистояння, а й співпрацю. Серединним складником тріади є традиційне начало – це інновації минулого, що виникли з архаїки і з часом стали факторами нормативними, стабілізуючими, які «тримають» систему.

Архаїчне у формі сучасної архаїки або у вигляді універсального тезауруса праформ і культурних архетипів – не «склад», не пасивне сховище, а динамічна, жива, «дихаюча» маса, завжди готова активізуватися під впливом імпульсів від традиційного чи модерного.

Третє. У стані «статичного розвитку» культурна систематика будується на компромісному комбінуванні згаданих складових. Одні з них активні, інші – потенціальні, репресовані, «пов'язані». Рух сучасної культури до Великого Переходу порушує систему стримувань. І хаотизація у прикордонній зоні «переднів та рубежів» – це результат порушення компромісів, що склались, у прагненні до перекомбінації – пошуку нового компромісу, тобто вироблення нової систематики.

Четверте. Простий досвід спостереження за динамікою культури в моменти переходу показує, що порушення системи взаємних стримувань і компромісів унаслідок кризи традиційної нормативності й відповідної «картини світу» під тиском модерного проявляється в різкій поляризації опозиційних відносин. У культурі, що працює в «межовому» режимі, активізуються архаїчні прошарки. Зовнішньо це виражається в тому, що «на порогах» завжди відбувається різкий сплеск есхатологічного переживання «переднів і рубежів». Кожна із складових культури висуває свій сценарій вирішення кризи, й усі вони есхатологічно марковані. Це стосується і модерних, сцієнтистських сценаріїв, якщо навіть вони змістовно не охоплюють есхатологізм.

Ідеться про механізм кризової динаміки, якщо розглядати його в обраному ракурсі; він визначається тим, що модерне, перебуваючи в опозиції до традиційного як головної перешкоди на шляху свого

ствердження, апелює «через його голову» до архаїчного прошарку культури як цілого і до архаїчних елементів у традиційному. Тобто модерне будить архаїку. Причина, крім усього іншого, в тому, що в європейській культурній традиції будь-який проект «Великого Модерну», в тому числі у сцієнтистському секуляризованому варіанті, має глибокий утопічний фонд, започаткований з вихідної платформи архаїчних прафеноменів, а його основна ідея передбачає досягнення гармонійного майбутнього у формі або комунітарного хіліазму (тисячолітнього «царства Добра»), або «ідеально» організованого суспільства індивідів на принципах юридізму. Традиційний прошарок культури, представляючи її актуальний стан у його нормативності, завжди виступає в такій ситуації під знаком негативізму, як точний відбиток реальної дисгармонійності людини і суспільства. [3, с.82-83].

Про це свідчить увесь досвід розвитку європейського «Великого Модерну» від XVII і до середини XX ст. Достатньо згадати, що становлення свідомості «Модерну» відбувалося паралельно з відкриттям архаїки – «іншого», «природного», й у всіх варіантах (починаючи з ранніх проектів: Ф.Бекон – Я.Каменський – Т.Мор – Т.Кампанелла) має глибокі утопічні підстави, спирається на релігійно-міфологічні матриці у пошуках виходу до гармонійного стану людини і суспільства, актуалізовані шляхом сакралізації раціоналізму та сцієнтизму. Такий виток секулярного утопізму модерну, базованого на комунітарній концепції християнського універсалізму, що спирався на гностику і католицьку платформу або індивідуалістичну «юридічну» концепцію протестантизму, яка почала формуватися. В релігійному варіанті це рух Х, де Фріоре, або, скажімо, «єзуїтський комунізм», у світському – Велика Французька чи Американська революції. І так далі, охоплюючи концепцію соціалістичного та комуністичного суспільства (поєднання іудео-християнського месіанізму і православної комунітарності), а також концепції імперського універсалізму під керівництвом «вибраної раси» (фашизм). В українському варіанті – це утопічний селянський соціалізм Михайла Грушевського й анархо-комунізм Нестора Махна.

Процес секуляризації і сцієнтації утопії нерозривно пов'язаний з постійним поверненням «Великого Модерну» в усіх його протиборчих варіантах до глибокої архаїки. Архаїчне служить резервуаром змістів та імпульсів не тільки для побудови утопії, а й для взаємної критики опозиційних концепцій. Самопізнання європейської людини, в т.ч. української, у створюваних ними цивілізаціях може бути представлено

як поєднання, здавалося б, непоєднуваного: прогрес (рух «угору») невіддільний від спуску «вниз» – у глибини «архаїчного, «до культурного».

У міру того, як наука дедалі більше віднаходить актуальність архаїки, культура рухається незворотним шляхом зближення з праформами. Можна без вагань стверджувати, що на всіх напрямках розвитку європейська культура ХХ ст. вибудовує себе у тісній взаємодії з архаїкою, виводячи її у підсумку з діахронічного й латентного стану в план активної синхронії. Потенційне стає актуальним, «тут і зараз».

Якщо «перший», «класичний» авангард знайшов свій головний ресурс для боротьби з традиційною «класикою» і нормативністю в глибокій архаїці (ірраціональне, несвідоме, прамова, міф, есхатологізм, апеляція до родового), то «неоавангард», працюючий на розчищеній ним ділянці, породжує насичену архаїкою «масову» культуру, «масову» свідомість, засновану на дорефлексивній автоматичності.

У принципі всі великі «повороти ключа», всі переміни в національному розвитку, що позначили основні лінії модернізації, супроводжувалися зверненням модерного до архаїки у боротьбі з традиційним з метою і репресувати саме архаїчне, і ввести суспільство в річище нової нормативності (незалежно, чи йдеться про ранні буржуазні революції в Англії, Франції, чи про більшовицько-соціалістичну в Росії, або ж про націонал-соціалістичні в Німеччині, Італії й Іспанії). Але при застосуванні до тієї чи іншої конкретної культурно-цивілізаційної єдності характер співвідношення елементів тріади виявляється різним.

Узагальнено можна виділити такі основні параметри:

1. Модерне, спираючись на архаїчне, репресує традиційне, а потім архаїчне і саме вступає з ним у своєрідну комбінаторику взаємопідтримки.

2. Традиційне в боротьбі з модерним, спираючись на архаїку, репресує модерне і відновлює свій баланс.

3. Архаїчне, розбуджене модерним, придушує і модерне, і традиційне – суспільство розкультується.

Якщо звернутися до конкретних національних варіантів, то можна навести кілька прикладів.

1. Альянс модерного за архаїчним (у різних формах ідеологічних і політичних утопій), знищуючи традиційну культуру, «серединний» прошарок, породжує тоталітарні системи та різновиди секулярного хіліазму – здійснення утопій, тобто антиутопій. Фактично це ніби секулярна архаїка, що відроджує докультурні стереотипи. Це

універсальна антиутопія «науково» організованої всезагальної «рівності, свободи і братства», здійснена в Радянському Союзі (сателітні варіанти – країни «соціалістичної співдружності»), та універсальна расова антиутопія з лідером – «вибраним народом», зреалізована у Німеччині (сателітні варіанти – Італія, Іспанія, Португалія, Японія).

2. Модерне в спілці з традиційним придушує секулярну архаїку й модернізує суспільство (післявоєнна Західна Німеччина і Японія).

3. Модерне, підриваючи основи традиційного, ініціює загострену поляризацію можливих шляхів розвитку, залучаючи при цьому частково архаїчне, що викликає помірне розкультурення. Саме у такій ситуації опинилась Україна в 1917 – 1921 рр., з цієї причини наша країна нині «застрягла» в історичному просторі.

4. Архаїчне у спілці з традиційним, придушуючи імпульси модернізації, розкультурює суспільство (пострадянський простір Середньої Азії, Північного Кавказу, Афганістан та інші країни з переважанням ісламської архаїки фундаменталістського взірця).

5. Союз модерного з традиційним забезпечує стійкий поступовий розвиток (Велика Британія, країни Скандинавії, Швейцарія, сучасний Китай, Японія, Південна Корея, інші південноазійські варіанти, де завжди присутній готовий актуалізуватися прошарок репресованої архаїки).

6. Особливий випадок становлять цивілізаційні утворення нового часу, такі як США, що із середини ХХ ст. стали основною динамічною силою наступного витка модернізації – глобалізації, і Латинська Америка, котра донедавна була пасивним ресурсом всесвітньої модернізації. Два цих новоутворення дають різні варіанти співвідношення елементів тріади «архаїчне-традиційне-модерне».

Вочевидь, здійснення будь-якого варіанта «Великого Модерну» не було можливим без підсилення архаїкою, оскільки модернізація спирається на утопічну функцію і, відповідно, започатковується в зоні парфеноменів несвідомого. У ліберальній думці зазвичай наявний момент апологетики модерного, але варто враховувати, що змикання і синтез модерного з архаїкою при ламанні традиційного завжди несе потенційний ризик розкультурення, здичавіння, якщо переможе архаїчне, або ризик антимодернізації у формі тоталітарної антиутопії.

З цього погляду варто переоцінити традиційну, «серединну» культуру, що служить консервативним охоронцем стійкої нормативності, стримуючим елементом, ресурсом життєвості. Недооцінка традиційного небезпечна ламанням культурної

систематики, переоцінка – стагнацією і регресом. Тонкий баланс трьох елементів тріади – умова найменш болісної модернізації, що передбачає мінімізацію ролі утопічної функції. Водночас взаємодія модерного й архаїки – необхідність і невідворотність. У цьому полягає драматична логіка модернізації, що чітко проявилось в долі «Великого Модерну» в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. [3, с.84-86].

Треба думати, що описана логіка розвитку культури дозволяє також зробити деякі висновки щодо загальної схематики соціокультурної кризової динаміки. Зазвичай така динаміка описується як опозиційна роз'єднаність традиційного і модерного прошарків культури. Насправді, виходячи з описаної тріадичної системності, її варто представляти в трихотомічній опозиційності архаїчного, традиційного і модерного. Така схема повністю виражає реальну кризову динаміку. Можливо, такий підхід дещо ускладнить звичний поділ культур на бінарний і тернарний типи [4, с.58], але дає нам чітке розуміння того, що відбувається в культурі, «нарощується її досвід» [7, с.181].

Саме спираючись на висловлені думки і припущення, намагатимемося по-новому висвітлити модернізаційні та цивілізаційні процеси, що відбувались і відбуваються в Україні впродовж ХІХ – початку ХХІ ст. Щодо тріади «архаїчне-традиційне-модерне», то саме їх співвідношення між собою породжує цивілізаційну ідентифікацію, передбачаючи її приналежність до певного типу розвитку цивілізації.

Досліджуючи культуру українського суспільства, вдаємося до теорії локальної цивілізації або цивілізаційного аналізу. [1, с.617-624]. Як зазначила М.Артёмова, принцип поліциклічності проявляється у виокремленні локальних цивілізацій за кількома критеріями, серед яких домінують національний, регіональний, релігійний та системний. Саме локальні цивілізації відображають культурно-історичні, етнічні, релігійні, економіко-географічні особливості країни або групи країн. [2].

Фундаментальність цивілізаційної ідентифікації України пов'язана з усім обсягом історичної пам'яті й базується на ньому. Ця проблема серед інших цивілізацій світу актуалізувалася завдяки двом аспектам: внутрішньому – Україна стала незалежною і почала проводити власну зовнішню політику, та зовнішньому – змінам у ситуації на міжнародній арені на початку третього тисячоліття. Світ вступив у епоху, в якій культура та культурні фактори відіграють найважливішу роль у формуванні світової політики. Проте невизначеність цивілізаційної ідентифікації України пояснюється низкою чинників. До найголовніших з них дослідники О.Коппель та

О.Пархомчук зарахували наявність в історії України довгих періодів, коли вона не мала власної державності, належність окремих частин її території до різних геополітичних, гео економічних і геокультурних просторів, зокрема – середземноморського, західноєвропейського та євразійського. При цьому академік Ю.Пахомов зазначив, що Україна, бажаючи стати країною західною, забула на час реформ про власну, ще далеко не західну цивілізаційну ідентичність. [6, с.185].

Цивілізаційна ідентичність – це категорія, котра означає, що індивід, групи індивідів, народ тощо ототожнюють себе з певною цивілізацією. В її основі лежить сформована велика міжетнічна спільнота людей, які довго проживають в одному регіоні, ґрунтована на єдності історичної колективної долі різних народів, взаємопов'язаних близькими культурними цінностями, нормами й ідеалами. Це відчуття спільності формується на підставі відмінності й навіть протиставленні «свого» і «чужого».

Важливо підкреслити, що процес ідентифікації одночасно й об'єктивний (обумовлений об'єктивними факторами), і суб'єктивний (усвідомленням суб'єктом своєї ідентичності). Суб'єктивний аспект ідентифікації полягає головним чином у тому, як люди самоототожнюють себе (ідентифікують) і як це самоототожнення сприймають і визначають «чужі». [5, с.58].

Варто згадати певні фактори цивілізаційної ідентичності. Їх можна поділити на такі групи: соціокультурні (мовний, релігійний, безпосередньо культурний, ментальний), природно-кліматичні, геополітичні. Якщо зовнішні (природно-кліматичні та геополітичні) фактори є умовними, до яких цивілізація ніби пристосовується, то внутрішні (мова, релігія, мистецтво, система цінностей, культура, менталітет) – це такі, які цивілізація сама формує у процесі своєї еволюції і які, своєю чергою, формують їй соціокультурну особливість. Особливе місце серед факторів, що формують цивілізаційну ідентичність, займають економічні й політичні. Головна їх своєрідність полягає в неоднозначності впливу на характер цивілізаційної ідентичності. З одного боку, цивілізація характеризується певним своєрідним економічним і політичним устроєм, а з другого – за час існування тієї чи іншої цивілізації економічні та політичні системи суспільств (Україна – конкретний приклад) можуть змінюватися навіть кілька разів.

Відтак в умовах різних цивілізацій продукуються специфічні стереотипи поведінки й навички, схильності, установки в економічній та політичній сферах, які поступово набирають форму звичаїв і

традицій, набуваючи твердої стійкості. Саме на цих аспектах автори зосередили свою увагу і окреслили за мету розкрити особливості української цивілізації.

Цивілізаційна ідентичність українського суспільства може бути визначена як самоототожнення його індивідів, груп, етносів, конфесій на підставі певної соціокультурної спільності. Вона становить у загальному і цілому єдину ідентичність за час існування української цивілізації.

Так виглядають в основному положення цивілізаційної проблематики, що стосуються України. На наше переконання, застосування цивілізаційної теорії до аналізу українського соціокультурного універсуму дає змогу поновити парадигматику наукового знання і спонукає до об'єктивної інтерпретації вітчизняних реальностей.

В епохи системних перетворень та великих, глобального масштабу трансформацій – а ми переживаємо саме таку епоху – немає нічого ціннішого і життєво важливішого, ніж вихід на наступний рівень мислення, що допомагає висловлювати нові запитання і давати на них нові відповіді.

Джерела та література: 1. Див.: Андрущенко В., Губерський Л., Михальченко М. Соціальна філософія: Історія, теорія, методологія. – К.: Генеза, 2006. – С.617-624; 2. Артёмова М.Г. Историко-философские, социально-правовые основы цивилизационной парадигмы развития людства// <http://www.uuba.org.ua/istoriya-pravoslav-ya-v-ukrayini/istoriko-filosofski-sotsialno>; 3. Див.: Земсков В.Б. Дисбаланс в системе взаимодействия пластов культуры как фактор культурной динамики // *Цивилизации*. Вып. 7. – М.: Наука, 2006. – С. 82-83; 4. Лотман Ю.М. Культура и взрыв. – М.: Наука, 1992. – С. 58; 5. Див.: Маслов А.А. Цивилизационная идентичность как философская проблема. Автореферат диссертации [...] канд. филос. н. – М., 2005 // <http://www.dissercat.com/content/tsivilizatsionnaya-identichnost-rossiiskogo>; 6. Пахомов Ю., Крымский С., Павленко Ю. Пути и перепутья современной цивилизации. – К.: Благотворительный фонд содействия развитию гуманитарных и экономических наук «Международный деловой центр» 1998. – с. 185; 7. Див.: Пилипенко А.А., Яковенко И.Г. Культура как система. – М.: Языки русской культуры. – С. 22-239; 8. Див.: Яковенко И.Г. Познание России. – М.: Наука, 2008. – С. 8-9.

УДК 39: 374.4 (477.85-25)

Георгій КОЖОЛЯНКО

ЕТНОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІВНІЧНОЇ ЧАСТИНИ БУКОВИНИ (1991-2013 рр.)

У статті досліджено розвиток етнологічної науки північної частини Буковини за час незалежності України. Показано стан етнологічних досліджень під час експедиції Інституту етнології, мистецтвознавства